

III. Z DZIEJÓW NAUKI I NAUCZANIA HISTORII PRAWA

Anna Tarnowska (Toruń)

Periodyki późnej epoki stanisławowskiej jako źródła dla historyka prawa ustrojowego. O „Gazecie Narodowej i Obcej” oraz „Pamiętniku Historyczno-Polityczno-Ekonomicznym”

*„Każde pismo nie jest to dla ludzi prawo jakie i wyrok,
ale powieść tylko i świadectwo o rzeczach jakich...”¹*

Spośród polskich periodyków okresu Sejmu Wielkiego dwa można uznać za szczególnie użyteczne dla badań nad historią reform konstytucyjnych i przeobrażeń prawnych epoki. To „Gazeta Narodowa i Obca” (1791–1792) oraz „Pamiętnik Historyczno-Polityczny przypadków, ustaw, osób, miejsc i pism wiek nasz szczególnie interesujących” (1782–1792), i w szczególności tym dwóm czasopismom, jednak na nieco szerszym tle charakteryzującym piśmiennictwo epoki, poświęcono poniższe uwagi.

Oczywiste, że historyk prawa nie dysponuje dla badań nad schyłkiem czasów stanisławowskich fachowymi periodykami ściśle prawniczymi. Za takie można uznać dopiero czasopisma późniejszej epoki, w szczególności oczywiście *Themis* Polską. Gwoli ścisłości, zasługuje na wzmiankę w tym miejscu przypadek „Seryarza Projektów do Prawa i Innych Różnych Pism, Uwag, Myśli Patryotycznych,

¹ „Pamiętnik Polityczny i Historyczny”, grudzień 1782, s. 290 (autorka korzystała z wersji przedruku I tomu „Pamiętnika” [październik-grudzień 1782] u Piotra Dufour, o nieco innej niż oryginalnej paginacji). Cytat to fragment komentarza redakcji do tekstu *Dokończenie Instrukcyi dla Komisyyi do Cenzury książek etc. i niektóre względem wolnego drukowania myśli*, ibidem, s. 283–290.

Zadań Województw, Ziemi y Powiatów pomiędzy Seymem a Seymem od Senatorów, Posłów y Gorliwych Patryotów Formowanych” wydawanego przez Tadeusza Podleckiego już w latach 1785–1786². Prawdopodobnie jedyny zachowany komplet „Seryarza” został odnaleziony przez Józefa Szczepańca w Ossolineum. Jak sam tytuł wskazuje, periodyk ma raczej charakter wykazu projektów legislacyjnych. Te, które w trakcie procesu ustawodawczego niejednokrotnie przepadały, nie trafiając nawet do diariusza, mogły jednak służyć usprawnieniu przyszłych prac legislacyjnych. Taki właśnie cel przyświecał wydawcy: rozpowszechnienie („Czyż nie powinny by być wcześniej przed sejmem wiadome całemu krajowi? Czyż nie sprawiedliwie byłoby, ażeby, co jeden kąt kraju projektuje, wiedział o tym kąt drugi, a wiedząc informowałby swoich posłów, czy mają tę materię przyjąć lub nie?”) i utrwalenie projektów („...ofiaruję tę publiczności posługę, że będę zbierał w jeden Seryarz, skąd tylko zasięgnąć będę mógł, te wszystkie projekta, myśli, zdania i żądania, czy to na sejmie już kiedy proponowane, a dla jakich przyczyn niedoszłe, czy to do Rady Nieustającej podawane, czy też godne w prywatnościach obywatelskich beczynnice leżące, a mogące przynieść kiedy jakiegokolwiek uszczęśliwienie dla kraju.”)³.

Rozwijając badania Józefa Szczepańca, bibliotekoznawczyni i historyk książki Danuta Hombek utrwalała postać Tadeusza Podleckiego w badaniach nad literaturą XVIII wieku jako „wydawcy czasopism prawniczych” a „Seryarz” nazywa „pierwszym polskim czasopismem prawniczym”⁴. Istnieje jednak swoisty spór co do charakteru periodyku, o którym wspomina Stanisław Milewski w pomnikowej monografii polskich czasopism prawniczych „Themis i PHEME”⁵. Z ciekawostek opublikowanych w „Seryarzu” Władysław Konopczyński przywołał choćby inspirowany rozwiązaniami rosyjskimi⁶ projekt reformy administracji wojewódzkiej, której elementem miały być departamenty powszechnej sprawiedliwości, gdzie obok szlachty zasiadać mieli przedstawiciele mieszczaństwa i chłopstwa, rozpa-

² J. Szczepaniec, „Seryarz Projektów do Prawa” – pierwsze polskie czasopismo prawnicze, „Gazeta Prawnicza” 1976, nr 11(293), s. 2. Nie wspominał jeszcze o „Seryarzu” Stanisław Milewski w swoistej inauguracji problematyki historii periodyków prawniczych, tj. swych szkicach pt. *Od czasopism uczonych do annalów Rozbierskiego*, „Gazeta Prawnicza” 1976, nr 1, s. 6–7; idem, *Czcionki jak pociski – nasze pierwsze czasopisma polityczno-prawne*, „Gazeta Prawnicza” 1976, nr 12, s. 5.

³ Cyt za: J. Szczepaniec, „Seryarz”..., s. 2.

⁴ D. Hombek, *Nad bibliografią Tadeusza Podleckiego: w kręgu domniemań i hipotez*, „Pamiętnik Literacki. Czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej” 1997, t. LXXXVIII, z. 4, s. 153–166; cytaty s. 153.

⁵ S. Milewski, A. Redzik, *Themis i PHEME. Czasopiśmiennictwo prawnicze w Polsce do 1939 r.*, Warszawa 2011, s. 22, 37.

⁶ W „Seryarzu” w całości przedrukowano *Ustawy na gubernie państwa calorosyjskiego*, wydane w Mohylewie w 1777 r. dla Polaków w zaborze rosyjskim, zapatrując je w obszerne fachowe komentarze.

trujące sprawy „między dziedzicem a poddanym et e converso, między mieszczanami a rolnikami, między plebanami a parafianami tudzież opieki sierot miejskich i wiejskich”⁷. Sam „Seryarz” z pewnością zasługuje na szersze studium⁸.

Do czasów Sejmu Wielkiego dominującą rolę na rynku wydawniczym odgrywały periodyki „moralne”, czyli w istocie społeczno-obyczajowe, typu wychodzącego do 1785 r. „Monitora”. Podstawowym źródłem informacji w wieku XVIII pozostawały gazety międzynarodowe, w szczególności wydawane w Leiden „Nouvelles Extraordinaires de Deivers Endroits” czy hamburska „Zeitung der Hamburgischen Unparteyischen Correspondenten”, ponadto przez dużą część stulecia nadal popularnym przekąznikiem wiadomości pozostawały gazety „pisane”, których fenomen szeroko już zbadano⁹. Biuletyny tego typu powstawały głównie w Warszawie i kierowano je do siedzib magnackich, skąd rozpowszechniano je dalej. Specyficznym środkiem upowszechniania informacji pozostawały też corocznie wydawane kalendarze, uznawane za pierwszą po Biblii i pierwszą po elementarzu książkę kupowaną nawet przez tych, „którzy innych książek nie nabywają”¹⁰. W nich też pojawiły się treści poświęcone historii i polityce zagranicznej oraz krajowej¹¹. Bardziej szczegółowe uwagi na temat czasopiśmiennictwa osiemnastowiecznego znajdzie zainteresowany czytelnik w bardzo obszernej literaturze przedmiotu¹².

⁷ W. Konopczyński, *Polscy pisarze polityczni XVIII w.*, t. 1 i 2, Kraków 2012, s. 224–225.

⁸ Por. też D. Hombek, *Wydawnictwa warszawskie Tadeusza Podleckiego w świetle publikacji reklamowych z lat 1785-1794: studium bibliologiczne*, Kielce 1997, s. 37–39.

⁹ Np. teksty Andrzeja Cichockiego przygotował do druku Jerzy Dygdała: zob. A. Cichocki, *Od Augusta Mocnego do Augusta III: doniesienia z Warszawy Andrzeja Cichockiego z lat 1732-1734!* wyd. J. Dygdała, Warszawa 2016. Z opracowań por. m.in. prace Kazimierza Maliszewskiego; idem, *Obraz świata i Rzeczypospolitej w polskich gazetach rękopiśmiennych z okresu późnego baroku. Studium z dziejów kształtowania się i rozpowszechniania sarmackich stereotypów wiedzy i informacji o 'theatrum mundi'*, Toruń 1990, passim. Por. też W. Kolasa, *Kierunki badań nad prasą polską XVIII stulecia, Z historii mediów*, „Zeszyty Prasoznawcze”, r. VL, nr 1-2 (209-210) 2012, s. 97–98.

¹⁰ M. Gorczyńska, *Popularyzacja wiedzy w polskich kalendarzach okresu Oświecenia (1737–1821)*, Lublin 1999, s. 11.

¹¹ Ibidem, s. 47–72, 85–132.

¹² Począwszy od rozlicznych prac J. Łojka, w tym idem, *Prasa dawnej Rzeczypospolitej* [w:] J. Łojek, J. Myśliński, W. Władyka (red.), *Dzieje prasy polskiej*, s. 16–20; idem, *Ze studiów nad czytelnictwem prasy w Polsce w końcu XVIII wieku (1780–1793)*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1963, z. 2, s. 5–31 i wiele innych, w tym cytowane dalej. Wśród bibliologów jako autorzy przedmiotu wyróżniają się Józef Szczepaniec (zresztą polemista Łojka w zakresie podstaw ekonomicznych prasy) i jego uczennica Danuta Hombek; por. anotacje w dalszej części przyczynku. Przypomnieć należy także prace autorstwa Stanisława Salmonowicza, włączające w nurt historiografii piśmiennictwo pomorskie i takie periodyki, jak toruńskie „Das Gelehrte Preussen” Jerzego Piotra Schulza. Por. m.in. idem, *Toruńskie czasopisma naukowe w XVIII wieku*, „Rocznik Toruński” 1976, t. 11, s. 215–227; idem, *Uwagi polemiczne o dziejach polskiej prasy w dobie przedrozbiorowej*, „Zapiski Historyczne” 1977, t. 42, z. 3, s. 107–111 oraz tegoż autora niemieckojęzycznej

Czasopisma ostatnich dekad I Rzeczypospolitej, które mogłyby okazać się interesujące dla historyka prawa, to periodyki zajmujące się kwestiami politycznymi. Idealnym przykładem realizacji gazety jeszcze o ściśle informacyjnych założeniach (wedle formuły „redaktor to nie kaznodzieja, gazeta to nie ambona”¹³) jest „Gazeta Warszawska” eksjezuity Stefana Łuskiny¹⁴, publikowana od stycznia 1774 r. w środy i soboty, która pozostawała stosunkowo solidnym źródłem informacji zagranicznych. Nie sposób jednak było z niej czasem zdobyć wiedzy na temat aktualnych zdarzeń wielkiej polityki wewnętrznej („Gazeta Warszawska” przemilczała początkowo problematykę emancypacji mieszczan i wydarzenia zjazdu końca 1789 r., o uchwaleniu Ustawy Rządowej powiadomiła dopiero w wydaniu z 7 maja, niemal całkowicie zignorowała wojnę 1792 r. w obronie konstytucji).

Łuskiński cieszył się zresztą przez lata nie tylko protekcją królewską i monopolem (prawnym!¹⁵) w zakresie prasy informacyjnej w Warszawie, ale i od końca lat 80. nawet pensją królewską; Stanisław August opłacał także prenumeratę „Gazety Warszawskiej” dla wybranej szlachty na prowincji. Wytworzyło to swoisty układ klientelistyczny – według Łojki „Gazeta” do końca, nawet u progu lat 90. (Łuskiński zmarł w 1793 r.) stanowiła swoistą tubę propagandową obozu królewskiego („polityczny organ dworu warszawskiego”)¹⁶. W walce o utrzymanie przywileju Łuskiński toczył spory z Ignacym Gröblem, Michałem Gröllem czy Piotrem Dufour¹⁷, a przede wszystkim z Piotrem Świtkowskim. Przykładem jednej z odsłon konfliktu z wydawcą „Pamiętnika” może być kuriozalna polemika na temat relacji o pomocy Malty dla dotkniętej trzęsieniem ziemi Messyny z 1783 r., która w pierwszej kolejności dowodzi zaciętości i swarliwego charakteru eksjezuity¹⁸. Merytoryczna kwestia była tu zaledwie pretekstem.

podsumowanie, *Die Zeitschriftentypen in Polen und ihre Rolle als Förderer der Aufklärung*, [w:] *Zeitschriften und Zeitungen des 18. Und 19. Jahrhunderts in Mittel- und Osteuropa*, red. I. Fried, H. Lemberg, E. Rosenstrauch-Königsberg, Berlin 1986, p. 65–89. Kierunki badań podsumował Władysław Kolasa, op.cit., s. 77–100; tam też szczegółowy wgląd w bibliografię przedmiotu.

¹³ Z listu sekretarza koronnego Jacka Ogrodzkiego do Łuskiny, cyt. za: J. Dihm, *Niemcewicz jako polityk i publicysta w czasie Sejmu Czteroletniego*, Kraków 1928, s. 105.

¹⁴ Nietuzinkową i niełatwą w ocenie postać Stefana Łuskiny przybliżył m.in. w monografii „Gazety” J. Łojek: idem, „Gazeta Warszawska” księdza Łuskiny 1774–1793, Warszawa 1956, s. 9–16.

¹⁵ Na podstawie przywileju królewskiego *cum iure exclusivo* z 9 listopada 1773 r. Najpoważniejsze studium poświęcił temu przywilejowi J. Szczepaniec, *Monopol prasowy Stefana Łuskiny w Koronie w latach 1779–1793*, „Ze Skarbcza Kultury: biuletyn informacyjny Zakładu Narodowego im. Ossolińskich” 1961, t. 9, nr 13, s. 5–99 z aneksami.

¹⁶ J. Łojek, *Polityczna rola prasy polskiej 1661–1831*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1980, t. XIX/2, s. 9.

¹⁷ J. Szczepaniec, *Monopol...*, s. 26–51.

¹⁸ J. Łojek, „Gazeta Warszawska” księdza Łuskiny..., s. 75–76.

Paradoksalnie, sam pozostając dysponentem przywileju, był ksiądz Łuski, który, mimo że był księdzem, a nie dziennikarzem, chwalił rozwiązania w zakresie cenzury prewencyjnej i wyrażał oburzenie na liberalny art. 11 francuskiej „Deklaracji Praw Człowieka i Obywatela”¹⁹. Polemikę z reakcyjnym stanowiskiem Łuskiny, postulującym szerokie uprawnienia cenzora („ażeby w księdze nic nie było przeciwko wierze ś. i przeciwko dobrym obyczajom”), podjął Piotr Świtkowski w tekście *Rozstrząśnienie Uwag Pisarza jednego nad wolnością drukowania*²⁰. Zauważa, że niezależnie od ustroju kraju, bo i krajach wolnych, i w europejskich monarchiach nie ma już niemal cenzury, a postulat Łuskiny uznaje za nierealny. Świtkowski optuje za wolnością druku, „niech tylko surowe wyznaczone będą kary za prawdziwe wykroczenia przeciw społeczności w drukowaniu książek; niech nikt nie zakłada Drukarni skrycie; niech każdy Autor lub Drukarz imię swoje na książce kładzie, żeby łatwo mógł być do odpowiedzi pociągniony”; przestrzega jednak, by ewentualny trybunał dysponujący właściwością w tych sprawach nie składał się z osób jednego stanu, „którego jest interesem, aby lud był głupi”²¹. „Bezecne i bezbożne księgi” stanowiły zdaniem Łuskiny jedną z przyczyn rozruchów we Francji; „nie byłoby teraz tyle spalonych i zniszczonych we Francji Zamków, Pałaców, Kościołów, Klasztorów, Archiwów etc.: Cóż dopiero będzie przy wolności drukowania?”²², rwie włosy z głowy wydawca „Gazety Warszawskiej”. W odpowiedzi Świtkowski argumentuje, że trudno logicznie powiązać rozruchy społeczne z wolnością druku, łatwo zaś z doświadczanymi przez ubogich krzywdami; w wielu państwach także ukazują się księgi nieprawomyślne, a do buntów nie dochodzi, zaś w Rzeczypospolitej, gdzie „żadna prawie dawniej nie wychodziła bez cenzury książka”, bunty kozackie i wołoskie „ziemię krwią Panów zbroczyły, i do większych jeszcze były powodem zbrodni, niż są te, na które teraz patrzymy we Francji”²³. Nie może być cenzor korektorem wyłapującym błędy autora, by uchronić go przed krytyką czytelników, jak chciałby Łuski; Świtkowski ocenia, że „z Publicznością zawsze lepsza sprawa, niż z osobami prywatnymi. Tamta nie zna postronnej influencji (...), jest sędzią surowym, ale bezstronnym i prawie zawsze sprawiedliwym”²⁴.

Tocząc spory publicystyczne i prawne, Łuski doprowadził do faktycznej blokady rozwoju prasy informacyjnej w Polsce aż do końca lat 80. XVIII w. Należy jednak uwzględnić również dodatkowe czynniki niskiej popularno-

¹⁹ Ibidem, s. 50–54.

²⁰ „Pamiętnik Historyczno-Polityczno-Ekonomiczny” wrzesień 1789, cz. IX, s. 919–938. Tam też cytat z Łuskiny, s. 919.

²¹ Ibidem, s. 928.

²² Ibidem, s. 929–930.

²³ Ibidem, s. 931–932.

²⁴ Ibidem, s. 936.

ści prasy, w tym oczywiste fakty, że potencjalny czytelnik musiał dysponować wykształceniem i zainteresowaniami pozwalającymi na lekturę, a prasa była po prostu droga²⁵.

Założyć można, że konserwatywny profil „Gazety Warszawskiej” i trwające od lat uwielbienie dla imperatorowej Katarzyny jej wydawcy (brak dowodów, żeby dwór petersburski miał wyrażać wdzięczność finansową z tego powodu²⁶) mniej odpowiadały monarsze w okresie reform 1791–1792. Łojek wyraża opinię, że dwór miał wpływ na modyfikację tendencji politycznych periodyku²⁷. Był to zapewne powód okresowego wyciszenia otwartej wojny z „Gazetą Narodową i Obcą”. O ile od początku istnienia tej ostatniej po kluczowy okres decydowania się spraw ustrojowych wiosną 1791 r. Łuskińskie zawzięcie krytykował konkurentów, to w kolejnych miesiącach przycichł, by z nową siłą wystąpić w obliczu zupełnej zmiany sytuacji politycznej latem 1792 r. Ta publicystyczna wojna wyrażała się w zagorzałych polemikach i złośliwych paszkwilach z obu stron (jak broszura *Do narodu z okoliczności prospektu na „Gazetę Narodową i Obcą”*, później wiersz *Do piszących „Gazetę Narodową i Obcą”* i jego trawestacja, dołączone także jako luźne druki do wydania „Gazety Warszawskiej” z 2 marca 1791 r.), dostarczając uciechy czytelnikom obu stron. Problem monopolu stanął zresztą pod ostrzałem opinii publicznej, co doprowadziło do uchwalenia w ustawie o Komisji Policji²⁸ zakazu nadawania przywilejów. Komisję upoważniono do „*pilnowania, ażeby według przepisów i warunków prawa, wolność pisania i drukowania pewną i nienaruszoną była; dla czego żadne przywileje exclusionis miejsca mieć nie mają*” (rozdz. IV: *Co do władzy i obowiązków komisji, względem bezpieczeństwa, spokojności ogólnej całego kraju*). Faktycznie monopol Łuskińskiego złamany został przez postanowienia dotyczące diariuszy Sejmu i druk dziennika czynności przez Grölla.

Na tym tle szczególna uwaga należy się czasopismom wskazanym w podtytule, które mogą stanowić użyteczne źródło dla badań środowiska historyczno-prawnego. Raczej zgodnie przyjmuje się w literaturze, że przełamały one obojętne założenie o *stricte* informacyjnej roli prasy. Oto nadszedł czas, gdy,

²⁵ J. Łojek, *Ze studiów nad czytelnictwem prasy...*, s. 6, 9–12.

²⁶ Krążyły wprawdzie takie plotki, od kiedy Łuskiński skompromitował się artykułem w suplemencie do „Gazety” z 25.04.1789 r. W maju poseł w Petersburgu, Augustyn Deboli, napisał do króla, by ten zapowiedział Łuskińskiemu, „żeby za wciąganie artykułów do gazet nie brał pieniędzy, bo to prawda, że Stackelberg pisze, że mu dał pieniądze za ten artykuł, który musiał odwołać”. Cyt za: J. Łojek, *Dziennikarze i prasa w Warszawie w XVIII wieku*, Warszawa 1960, s. 128. Informacja ta jednak nie znalazła potwierdzenia, a król, znając sytuację ekszejuity, nie dał jej wiary.

²⁷ J. Łojek, *Polityczna rola...*, s. 8. Przywołuje też list sekretarza koronnego Jacka Ogrodzkiego do Łuskińskiego, informujący o nieukontentowaniu króla podczas lektury „Gazety” w sierpniu i wrześniu 1778 r. J. Łojek, „Gazeta Warszawska” księdza Łuskińskiego..., s. 65–66.

²⁸ *Volumina Legum*, t. IX, Kraków 1889, s. 279.

jak zapowiadają redaktorzy, „powiemy zdanie nasze”²⁹. Zwłaszcza „Gazetę Narodową i Obcą” można uznać za publicystykę z misją, organ konkretnej frakcji politycznej, obozu patriotycznego³⁰. Jednak także „Pamiętnik”, początkowo koncentrujący się na zagadnieniach geografii, historii, ekonomii, nie stronił od zaangażowania politycznego w erze Sejmu Wielkiego. Jako że najnowsze opracowania mają raczej charakter ściśle bibliologiczny³¹, warto poświęcić tym periodykom kilka uwag z innego punktu widzenia. Pozostają one interesującym medium także dla badaczy ustroju, dają bowiem wgląd w sposób komunikowania idei ustrojowych i prawnych³². Stanowią „powieść tylko i świadectwo” swej epoki, jak pisał Piotr Świtkowski³³. Przykładem takiego wykorzystania przedmiotowych źródeł może być choćby realizowany w latach 2014–2018 międzynarodowy projekt „Reconsidering Constitutional Formation” i publikacje z nim związane oraz powstająca elektroniczna baza źródeł z zakresu historii konstytucjonalizmu, dostępna na otwartej licencji³⁴.

²⁹ *Prospectus wiadomości politycznych y uczonych, krajowych, y zagranicznych, pod tytułem Gazeta Narodowa y Obca*, Warszawa 1790.

³⁰ J. Łojek, *Polityczna rola...*, s. 10.

³¹ Tak np. uwagi D. Hombek, *Prasa i czasopisma polskie XVIII wieku w perspektywie bibliologicznej*, Kraków 2001, s. 126–131 oraz 193–209. „Gazeta Narodowa i Obca” nadal nie doczekała się wszechstronnej monografii. Jedyną większą pracą na jej temat nadal pozostaje opracowanie Anny Goriaczko (*Gazeta Narodowa i Obca*, Wrocław 1953), które jest jednak oceniane zarówno jako niepełne pod względem merytorycznym, jak i niedoskonałe warsztatowo. Por. W. Kolasa, *Kierunki badań nad prasą polską XVIII stulecia, Z historii mediów*, „Zeszyty Prasoznawcze” 2012, r. VL, nr 1-2 (209-210), s. 81.

³² Choćby wedle klasycznej – choć obecnie uznawanej za wadliwą z uwagi na założenie jednokierunkowości – laswellovskiej metody: “who?” „says what?”, “in which channel?” “to whom?” “with what effect?” H.D. Laswell, *The Structure and Function of Communication in Society* [w:] *The Communication of Ideas*, ed. L. Bryson, New York 1949, s. 37. Ogólnie por. M. Wendland, *Historia idei komunikacji*, Poznań 2015, tam w szczególności prace P. Burke’a, P. Gałkowskiego, M. Wendlanda i E. Kulczyckiego; także W. Mich, *Prolegomena do historii komunikacji społecznej*, t. II: *Badanie historii komunikacji*, Lublin 2014. O komunikacji społecznej w specyficznej szlacheckiej „kulturze dysputatywnej” pisał Kazimierz Maliszewski: idem, *Komunikacja społeczna w kulturze staropolskiej. Studia z dziejów kształtowania się form i treści społecznego przekazu w Rzeczypospolitej szlacheckiej*, Toruń 2002, por. zwłaszcza s. 8–49. Autor koncentrował się wprawdzie na nieco wcześniejszym okresie, do połowy XVIII w., jednak wiele z jego spostrzeżeń ma charakter bardziej uniwersalny.

³³ Cytat otwiera niniejsze opracowanie.

³⁴ Autorka pozwala sobie odesłać zainteresowanego czytelnika do swoich uwag na łamach „Przeglądu Prawa Konstytucyjnego”: A. Tarnowska, *ReConFort. Uwagi na marginesie projektu badawczego „Rozważania nad formowaniem nowoczesnej konstytucji”*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2016, nr 1(29)/, s. 167–180; por. też: <http://www.reconfort.uni-passau.de/en/> [dostęp: 01.03.2018]; <http://sources.reconfort.eu/> [dostęp: 01.03.2018]. W 2016 r. ukazał się I tom ustaleń ReConFort, poświęcony kwestii władzy suwerennej: *Reconsidering Constitutional Formation I National Sovereignty. A Comparative Analysis of the Juridification by Constitution*, red. U. Müßig, [b.m.] 2016, <https://link.springer.com/book/10.1007%2F978-3-319-42405-7> [dostęp: 01.03.2018];

„Pamiętnik”³⁵ powstał w roku 1782. Od początku pozostawał dzieckiem jednego ojca³⁶, człowieka wybitnego, o nadzwyczaj szerokich horyzontach, ambicji i odwadze publicystycznej. Piotr Świtkowski (1744–1793) od początku aktywności wydawniczej nie stronił od tematów zaangażowanych społecznie, jak kwestia chłopska³⁷; tak też postrzegał rolę redaktora czasopisma, pozostając „publicystą zdecydowanym, a nie zacierzwionym”³⁸. Choć jego współpracownikiem redakcyjnym bywał najprawdopodobniej Joachim Chreptowicz, to jednak Świtkowski, w jednej osobie wydawca i redaktor, osobiście nadał „Pamiętnikowi” niepowtarzalny charakter. Spośród rozmaitych przedsięwzięć wydawniczych Świtkowskiego, to było z pewnością najpoważniejsze.

Wydawnictwo zostało zaanonsowane w łuskinowskiej „Gazecie Warszawskiej”³⁹, pierwszy numer ukazał się w październiku 1782 r. Układ „Pamiętnika” otwierały informacje najczęściej geograficzno-podróżnicze lub z zakresu historii najnowszej, w tym obszerne opisy kampanii wojskowych. Sam Świtkowski w in-

zaś w maju 2018 tom II: *Reconsidering Constitutional Formation II: Decisive Constitutional Normativity From Old Liberties to New Precedence*, red. U. Müßig (<https://www.springer.com/gb/book/9783319730363>) [dostęp: 25.06.2018]. III tom, obejmujący badania nad procesem poddania władzy odpowiedzialności politycznej i konstytucyjnej oraz konstytucjonalizacją władzy sądowiczej (ogółem jako zagadnienie „justiciability of power”, dyskutowane w trakcie konferencji w Toruniu 15-16 lutego 2018 r.) ukaże się w 2019 r.

³⁵ „Pamiętnik Polityczny i Historyczny przypadków, ustaw, osób, miejsc i pism wiek nasz szczególnie interesujących”, Warszawa (wrzesień 1782 – sierpień 1792). Od roku 1784 czasopismo ukazywało się pt. „Pamiętnik Historyczno-Polityczny przypadków, ustaw, osób, miejsc i pism wiek nasz szczególnie interesujących”; od roku 1788 do końca jako „Pamiętnik Historyczno-Polityczno-Ekonomiczny przypadków...”.

³⁶ Do tego stopnia, że Świtkowski podpisywał swe prace w późniejszym okresie inicjałem APHP (Autor Pamiętnika Historyczno-Politycznego), a w aktach miejskich odnotowano po prostu, że kamienica przy Trębackiej (tzw. „Mafflerowska”, nr 636-637) należała do „redaktora Pamiętnika...”, bez wskazania nazwiska. Por. I. Homola-Dzikowska, *Pamiętnik Historyczno-Polityczny Piotra Świtkowskiego*, Kraków 1960, s. 16, 23.

³⁷ Jego pierwsza obszerna rozprawa poświęcona była organizacji i architekturze wsi. Por. idem, *Budowanie wiejskie dziedzicom dóbr i possessorom toż wszystkim, jakążkolwiek zwierzchność po wsiach i miasteczkach mającym do uwagi i praktyki podane*, 1782; wyd. popr. z 1794 r.: *Budownictwo wiejskie pożytkowi i wygodzie dziedziców, zwierzchników wsi naszych i miasteczek poświęcone. Z figurami. Edycja nowa (1794)*. W 1785 Świtkowski na zlecenie przygotował *Książkę dla gospodarzy z rozkazu jednego polskiego patrioty napisaną*, opracowanie w formie popularnych katechizmów obywatelskich, między 1786 a 1788 r. ogłaszał *Wybór wiadomości gospodarskich*. Był nie tylko teoretykiem; jako dzierżawca folwarku Kalisze prowadził tam eksperymentalną gospodarkę, a łamach „Pamiętnika” oferował sprzedaż zakupionej przez siebie czerwonej koniczyny. Por. I. Homola-Dzikowska, op.cit., s. 19. Tematyki tej nie porzucił także w najpóźniejszym okresie „Pamiętnika”, jeszcze w numerze z kwietnia 1792 r. znalazł się artykuł *Powody i środki do zniesienia lub słusznego umiarkowania poddaństwa*, „Pamiętnik Polityczno-Historyczno-Ekonomiczny” cz. IV, kwiecień 1792, s. 333–353.

³⁸ W. Konopczyński, op.cit., s. 480.

³⁹ „Gazeta Warszawska”, nr 91 z 13 listopada 1782 r.

formacjach dla prenumeratorów opisywał te treści jako Historia Nowa, Geografia polityczna, Statystyka, Ekonomika – często występowały one w postaci odcinków, następujących po sobie w kolejnych numerach. W dalszej kolejności publikowano informacje polityczne. Regularnie przyjmowały one postać aktualnego przeglądu (dział „Obraz polityczny Europy”), który uzupełniały rozległe objętościowo analizy, poświęcone poszczególnym krajom (także czasami publikowane w częściach, opisywane czasem jako „dodatki”, „objaśnienia”) i przedrukowane pisma polityczne, zaopatrzone nieraz w odredakcyjne komentarze⁴⁰. Cytowano też korespondencję dyplomatyczną. Znaleźć ponadto można w „Pamiętniku” doniesienia prawno-gospodarcze (na łamach pojawiał się np. budżet państwa, teksty ustaw, „roztrząśnienia pism” ekonomicznych, opracowania poświęcone rolnictwu lub rzemiosłu i komentarze do nich), wreszcie inne informacje ze świata nauki, np. teksty o najróżniejszych wynalazkach. Wśród informacji politycznych wiele dotyczyło Anglii, Szwecji (na łamach pojawiły się np. teksty szwedzkich ustaw ustrojowych⁴¹), Rosji, Prus⁴², Danii, Austrii, Hiszpanii, Turcji, stosunkowo rzadko pojawiały się doniesienia ze Stanów Zjednoczonych⁴³.

Kwestią nieco na uboczu niniejszych uwag pozostaje autorstwo tekstów publikowanych w „Pamiętniku”, w tym wątpliwość, w jakim stopniu odtwórczo redaktor „Pamiętnika” wykorzystywał materiały z gazet zagranicznych, które tłumaczył i przeredagowywał. To, że tak czynił, nie ulega wątpliwości⁴⁴. Także spośród artykułów poświęconych sprawom polskim zaledwie nieliczne podpisane są nazwiskami. Jak się zdaje, spory o autorstwo anonimowych tekstów politycznych, informacyjnych i polemicznych należy rozstrzygać na rzecz Świtkowskiego wtedy, gdy zawierają one w tekście uwagi porównawcze, odniesienia do sytuacji krajowej. Redaktor był także najpewniej autorem artykułów o tematyce gospodarczej, w których przywołuje się regularnie te same źródła⁴⁵. Obok nich opubli-

⁴⁰ Przykładem może być tekst *Rada dla Polaków*, będący, jak podaje redakcja, tłumaczeniem z fr. pisma *Avis aux Polonais*, Hambourg 1791, „Pamiętnik Historyczno-Polityczno-Ekonomiczny” cz. II, luty 1791, s. 111–137. Cały niemal tekst zaopatrzone jest w krytyczne komentarze w stopce.

⁴¹ *Akt zjednoczenia i bezpieczeństwa wzajemnego, Nowe Kardynalne Prawa Konstytucyj Szwedzkiej stanowiący na Seymie niniejszym w Sztokholmie podpisany* [sic], „Pamiętnik Historyczno-Polityczno-Ekonomiczny” cz. III, marzec 1789, s. 231–237.

⁴² Poza kilkoma obszernymi opracowaniami na temat najnowszej historii politycznej i militarnej, Prusom poświęcono także zaopatrzoną w komentarze *Wiadomość względem niniejszego urzędzenia Sądów w Prusiech*, „Pamiętnik Historyczno-Polityczno-Ekonomiczny” cz. VIII, sierpień 1791, s. 715–736.

⁴³ Wart uwagi jest tekst *Stan prawdziwy Wolnej Ameryki Północnej*, w którym Świtkowski (najprawdopodobniej), bazując na pracy *De la France et des États-Unis*, par. Clavière & J.P. de Warville, Londres 1788, poddaje rewizji stereotypy dotyczące „anarchicznego” ustroju i społeczeństwa USA. „Pamiętnik Historyczno-Polityczno-Ekonomiczny”, cz. XI, listopad 1789, s. 1063–1089.

⁴⁴ Por. I. Homola-Dzikowska, op.cit., s. 29–33.

⁴⁵ I. Homola-Dzikowska, op.cit., s. 32–33.

kowano jednak bezimiennie wiele innych; sam redaktor obiecywał na łamach np., że „użyje z czasem” nadesłanych mu uwag w pewnej kwestii⁴⁶. Prawdopodobnie jest także autorem części listów nadesłanych do redakcji, choć także w tej kwestii trudno zająć jednoznaczne stanowisko⁴⁷.

Dalsze uwagi na temat „Pamiętnika” jako źródła informacji polityczno-prawnych, koncentrują się z oczywistych względów na okresie 1789–1792. Zauważalna jest w tym okresie zmiana kursu politycznego – łatwiej z publikowanych teksów wnioskować o poglądach redakcji, zauważalne jest zbliżenie Świtkowskiego do obozu reformistycznego. Wyróżnić tu można co najmniej trzy grupy interesujących tekstów. Do pierwszej można zaliczyć teksty o charakterze ogólnym, teoretycznym. Przykładem może być artykuł *Co to jest rewolucja, i jakie są jedyne sposoby, aby się nie działa gwałtownie w kraju jakim?*⁴⁸. Jest to publikacja dająca wgląd w sposób narracji prowadzonej przez redakcję, w moralizującym stylu przekonywująca o konieczności reformy, która nie musi mieć charakteru wyrotowego. Autor powołuje się przy tym na przykłady krajów europejskich, które prowadzą umiarkowane reformy ukierunkowane przede wszystkim na poprawę losu ubogich mieszkańców. Inny artykuł przynależny do tego nurtu to interesujący tekst zatytułowany *Co to jest Konstytucja iakiego Kraiu, na czem się zasadza dobra, i czy Prawodawstwo może obowiązać potomność, aby zachowała złą?*⁴⁹.

W opisywanym okresie wydawca dostrzega wzrost zainteresowania Europy polskimi reformami, stąd sprawy polskie otwierają często „Obraz polityczny Europy”. Spośród kwestii politycznych analizował Świtkowski bardziej szczegółowo rozmaite postulaty polityczne reformatorów (np. kwestia sejmu nieustającego⁵⁰), uwzględniając także polityczne piśmiennictwo poświęcone tym zagadnieniom i czyniąc uwagi komparatystyczne. Odnotował konstytucję wyznaczającą deputację do nowej formy rządu i szeroko skomentował stojące przed tym organem dziejowe zadanie, wskazując m.in., jak rzadko który spośród ówczesnych publicystów, na konieczność przebudowy struktury społecznej, w której „kilkadziesiąt tysięcy familii opływa w szczęściu, używa wszystkich zaszczytów człowieka i cieszy się wolnością doskonałą i zarządza o sobie, gdy jakie 9 milionów ludzi, to jest naród cały, źródło mocy (...) zdeptany, uciśniony i spodlony od Panującego stanu, ięczy w niewoli, nie zna co zakosztować wolności, honoru i innych

⁴⁶ „Pamiętnik Polityczny i Historyczny” cz. III, marzec 1783, s. 336.

⁴⁷ I. Homola-Dzikowska, op.cit., s. 35–36.

⁴⁸ „Pamiętnik Historyczno-Polityczno-Ekonomiczny” cz. XI, listopad 1791, s. 1046–1052.

⁴⁹ *Co to jest Konstytucja iakiego Kraiu, na czem się zasadza dobra, i czy Prawodawstwo może obowiązać Potomność, aby zachowała złą?*, „Pamiętnik Historyczno-Polityczno-Ekonomiczny”, cz. II, luty 1791, s. 138–153.

⁵⁰ *Myśli względem Seymu Nieustającego czyli gotowego*, „Pamiętnik Historyczno-Polityczno-Ekonomiczny”, cz. IV, kwiecień 1789, s. 323–422.

zaszczytów człowieka”⁵¹. Apeluje o przypuszczenie stanu miejskiego do prawodawstwa, godności i urzędów, poprawę losu chłopstwa poprzez zniesienie poddaństwa. Cytuje petycję złożoną przez mieszczan do Sejmu pod koniec 1789⁵². Niedługo później publikuje *Zasady do poprawy formy rządu*⁵³. Spośród głównych kontrowersji politycznych wiele uwagi poświęcono w „Pamiętniku” tematowi dziedzicznego tronu. Podnoszony już wcześniej w wielu tekstach poświęconych Wielkiej Brytanii, przewija się na łamach w badanym okresie także w szczególnych formach: informacji dyplomatycznej⁵⁴, w liście czytelnika z Galicji, zaopatrzoną zresztą w odredakcyjne komentarze⁵⁵ i *Uwagach... Obywatela z Prowincyi*⁵⁶ oraz zacytowanej instrukcji poselskiej⁵⁷. W całości na łamach ukazała się ustawa o miastach wolnych królewskich, oceniona przez redakcję we wprowadzeniu jako „trwała i sławna pamiątka”, którą „postawił sobie” Sejm Wielki⁵⁸. Z oczywistych powodów wiele stron „Pamiętnika” poświęconych jest konstytucji 3 Maja. Poza pełnym tekstem Ustawy Rządowej⁵⁹ na łamach ukazały się ogólne⁶⁰ lub bardziej szczegółowe i komparatystyczne komentarze do takich zagadnień, jak podział władzy⁶¹ czy powoływanie władzy wykonawczej na czas określony lub w drodze elekcji⁶². Sprawy polskie to zatem drugi z obszarów, w których teksty „Pamiętnika” okazują się użyteczne w badaniach nad historią ustroju.

⁵¹ „Pamiętnik Historyczno-Polityczno-Ekonomiczny”, cz. X, październik 1789, s. 976–1014; cyt. s. 987.

⁵² *Prośby Miast Koronnych i W.X.Li. przełożone Stanom Sejmującym dnia 18 grudnia 1789*, „Pamiętnik Historyczno-Polityczno-Prawny”, cz. XII, grudzień 1789, s. 1171–1205.

⁵³ „Pamiętnik Historyczno-Polityczno-Ekonomiczny”, cz. I, styczeń 1790, s. 78.

⁵⁴ *Negocjacje między Polską a Saxonią względem przyszłej Sukcesji Tronu*, „Pamiętnik Historyczno-Polityczno-Prawny”, cz. XI, listopad 1791, s. 1022–1026.

⁵⁵ *List pewnego Obywatela z Gallicyi względem Successyi Tronu*, „Pamiętnik Historyczno-Polityczno-Prawny”, cz. I, styczeń 1791, s. 30–49.

⁵⁶ *Uwagi względem Successyi Tronu pewnego Obywatela z Prowincyi*, „Pamiętnik Historyczno-Polityczno-Prawny”, cz. IX., wrzesień 1791, s. 778–789.

⁵⁷ *Instrukcja osobliwa Powiatu Gostyńskiego względem Elekcji Króla*, „Pamiętnik Historyczno-Polityczno-Prawny”, cz. IV, kwiecień 1791, s. 306–308.

⁵⁸ *Prawo nowe Miast Polskich*, „Pamiętnik Historyczno-Polityczno-Ekonomiczny”, cz. IV, kwiecień 1791, s. 342–364, cyt. s. 343.

⁵⁹ *Ustawa Rządowa*, „Pamiętnik Historyczno-Polityczno-Ekonomiczny”, cz. V, maj 1791, s. 393–423.

⁶⁰ *Uwagi względem nowej Konstytucji Narodowej, dnia 3. Maia ustanowionej*, „Pamiętnik Historyczno-Polityczno-Ekonomiczny”, cz. V, maj 1791, s. 423–432; następnie cz. VI, czerwiec 1791, s. 532–538.

⁶¹ *Dalszy ciąg Uwag względem Konstytucji dnia 3. Maja zapadley. Podział Władzy Naywyższej*, „Pamiętnik Historyczno-Polityczno-Ekonomiczny”, cz. VII, lipiec 1791, s. 648–657.

⁶² *Dalsze myśli i uwagi względem Konstytucji dnia 3. Maia. Powierzenie wykonawczej władzy na iaki czas i przez elekcję*, „Pamiętnik Historyczno-Polityczno-Ekonomiczny”, cz. VIII, sierpień 1791, s. 735–745.

Jako trzecią grupę tekstów można wyróżnić artykuły poświęcone Francji. W maju 1789 ukazał się pierwszy tekst poświęcony „Seymowi walnemu Francuzkiemu”, i „doczekanie” się tego sejmu w oczach redaktora jest jedną z „tytu wielkich osobliwości wieku 18.”⁶³ Co więcej, pisze proroczo redaktor, że „tak tedy otworzył się nowy wiek dla Europy przez ten Sejm Francuzki, który bardzo ważny będzie zapewne nie tylko dla samey Francyi, ale też i dla całej Europy, a to dla nowej formy rządu, nowego porządku, nowej potęgi, nowej influencyi, którą odtąd mieć będzie Francya w interesach Europy”⁶⁴. Sprawy francuskie znajdują się odtąd w obrębie szczególnych zainteresowań redaktora. Donosił o zwołaniu Stanów, śledził początkowy brak porozumienia stanów⁶⁵. Od lipca 1789 roku zagrościł w „Pamiętniku” na stałe dział „Dzieie Seymu Francuzkiego” (później jako „Dalsze Dzieie Seymu Francuzkiego” czy też „Dalsze osobliwości Rewolucyi Francuzkiej”), w którym nader obszernie donoszono o sprawach politycznych, przebiegu sesji zgromadzenia, krwawych rozruchach ulicznych, nastrojach, nawet okolicznościach towarzyskich i plotkach znad Sekwany. We wrześniu 1789 roku opublikowano *Fundamenta nowej Konstytucyi Francuzkiej*⁶⁶, tj. tekst Deklaracji Praw Człowieka i Obywatela, w wersji, jaką deputacja konstytucyjna złożyła Zgromadzeniu i która została zaakceptowana. W 1790 r. zacytowano m.in. francuską ustawę o statusie kleru⁶⁷, prawo o sędziach i trybunałach⁶⁸, w roku 1790 przetłumaczono kilka pism francuskich, tłumaczeniem jest też prawdopodobnie tekst pt. *Katechizm Konstytucji*⁶⁹. Odnotowano nawet szczegóły zamknięcia kadencji Zgromadzenia⁷⁰. Na łamach przedrukowano też *Manifest Xiążąt Burbońskich przeciw Akceptacyi Ludwika XVI. Konstytucyi Francuzkiej*, zaopatrując go w niepozabawione złośliwości odredakcyjne uwagi⁷¹. Teksty poświęcone Francji ukazywały się niemal do końca aktywności „Pamiętnika”; jeszcze w numerach z kwietnia i maja 1792 r. ukazało się obszerne opracowanie francuskich aktualności politycznych⁷².

⁶³ *Rozpoczęcie Seymu Walnego Francuzkiego*, „Pamiętnik Historyczno-Polityczno-Ekonomiczny”, cz. V, maj 1789, s. 524–532 (cyt. 524–525).

⁶⁴ *Ibidem*, s. 532.

⁶⁵ „Pamiętnik Historyczno-Polityczno-Ekonomiczny”, cz. VI, czerwiec 1789, s. 641–644.

⁶⁶ „Pamiętnik Historyczno-Polityczno-Ekonomiczny”, cz. IX, wrzesień 1789, s. 911–918.

⁶⁷ *Nowa Konstytucya polityczna Duchowieństwa Francuzkiego*, „Pamiętnik Historyczno-Polityczno-Ekonomiczny”, cz. VIII, lipiec 1790, s. 599–921 (błąd w paginacji).

⁶⁸ *Prawo Nowe Francuzkie względem Sędziów i Trybunałów*, „Pamiętnik Historyczno-Polityczno-Ekonomiczny”, cz. VIII, lipiec 1790, s. 936–942.

⁶⁹ „Pamiętnik Historyczno-Polityczno-Ekonomiczny”, cz. XII, grudzień 1790, s. 1403–1432.

⁷⁰ *Koniec Przedziwny Seymu Konstytucyjnego Francuzkiego*, „Pamiętnik Historyczno-Polityczno-Ekonomiczny”, cz. X, październik 1791, s. 928–935.

⁷¹ „Pamiętnik Historyczno-Polityczno-Ekonomiczny”, cz. XI, listopad 1791, s. 968.

⁷² *Dalszy ciąg wiadomości o niniejszej Francji*, „Pamiętnik Historyczno-Polityczno-Ekonomiczny”, cz. IV, kwiecień 1792, s. 289–315, i cd.: *Dalsze ważniejsze wiadomości o niniejszej*

7 września 1792 r. wyszło Urządzenie JJWW. Delegowanych od Najjaśniejszej Konfederacji Generalnej Koronnej, zakazujące wydawania „Pamiętnika” „jako chytrego i buntownicze zamykającego w sobie wyrazy”, miotającego „różne pociski na wiernych synów ojczyzny”, „sophizmatami” podburzającego „przeciw tym, którzy prawdziwej wolności i swobód ojczystych bronić postanowili”⁷³. Ostatnie artykuły wymierzone w targowiczán, w szczególności *Obraz dla burzycielów swej ojczyzny czyli Juliusz Cezar przez P. Mercier odmalowany*⁷⁴, sięgnęły najwidoczniej celu.

„Gazeta Narodowa i Obca” (1791–1792) od początku swego istnienia była periodykiem nowego typu, tak jak nowe pokolenie polityków reprezentowali jej młodzi redaktorzy, Julian Ursyn Niemcewicz (ur. 1758), Józef Weysenhoff (ur. 1760) i ledwie 25-letni w chwili publikacji pierwszych wydań „Gazety” Tadeusz Mostowski (ur. 1766). Zwłaszcza za pośrednictwem Weysenhoffa, pozostającego w bliskich relacjach z Ignacym Potockim, związani byli redaktorzy z obozem postępowym. Wszyscy jednak reprezentowali stanowisko antyrosyjskie i przyjazne wobec wydarzeń we Francji. Zapowiedź rychłej publikacji nowej gazety informacyjnej w grudniu 1790 r.⁷⁵ wzbudziła wprawdzie protesty reakcyjnych posłów, dbających o monopol Łuskiny, jednak ostatecznie pierwszy numer „Gazety” ukazał się bez przeszkód 1 stycznia 1791 r. Cele wydawnictwa opisano w prospekcie następująco: „co do Seymu naszego; wiernie podawać będziemy, co w nim godniejszym znajdzie się uwagi. Wolni, iak powietrze które nas otacza, nie użyjemy na złe tey wolności. Ani gorycz, ani nienawiść, ku nikomu nas uwodzić nie będą; bo serca nasze kochać potrzebują. Będziemy wierzyli, że można popełniać błędy; ale nie będziemy sięgać do intencji, i na nią podeyrzenia rzucać. Powiemy przyczyny, dla których proiekta podawane zostaną; powiemy powody, dla których odrzucenie ich żądane będzie; powiemy zdanie nasze. Niedoskonałości ustaw, omyłki i w prawodawstwie śledzić i przekładać będziemy; iednak bez wykroczenia przeciw uszanowaniu, winnemu prawom zapadłym. [...] Nayświeższe wiadomości bądź kraiowe, bądź zagraniczne, które albo głos powszechny ciśnie na stolicę, albo szczegulne doniesienia podadzą, albo papiery cudzoziemskie przyniosą, iak nayprędzej w Gazecie naszej umieszczone zostaną”[sic]⁷⁶. W od-

Francji, „Pamiętnik Historyczno-Polityczno-Ekonomiczny”, cz. V, maj 1792, s. 385–434. Stosunek „Pamiętnika” do rewolucji francuskiej poddała szerszej analizie Irena Homola-Dzikowska, op.cit., s. 220–232.

⁷³ Przedruk w „Korrespondencie Warszawskim”, nr 60 z 18.09.1792 r., s. 555; także w „Gazecie Warszawskiej” z 15.09.1792 r.

⁷⁴ „Pamiętnik Historyczno-Polityczno-Ekonomiczny”, cz. VII, lipiec 1792, s. 622.

⁷⁵ *Prospectus wiadomości politycznych y uczonech, krajowych, y zagranicznych, pod tytułem = Gazeta Narodowa y Obca*, Warszawa 1790. Druk dostępny także w bibliotece cyfrowej Uniwersytetu Warszawskiego: <http://ebuw.uw.edu.pl/dlibra/doccontent?id=277959> [dostęp: 02.03.2018].

⁷⁶ *Ibidem*, s. 1–2.

niesieniu do tematu rewolucji francuskiej redaktorzy pisali w następujących słowach: „Naszą będzie pracą, okazywać ciągle i porządnie, wzrost iey [rewolucji], wpływanie niezmierne które mieć będzie, na ludzi, i na wieki; stosunki iey do naszego kraiu, i do naszych myśli; bojaźnie, które nam czynić powinna; nadzieie, któremi nas, i potomków naszych pocieszysz; i to światło obszerne, te wzory pisania tak częste w Zgromadzeniu Narodowym Francuzkim, z których możemy brać dla nas i porównania, i przykłady”⁷⁷.

Gazeta, cztery stronice *in folio*, nawiązywała formatem do największych gazet francuskich i angielskich⁷⁸. Ten nowatorski w Polsce format przyniósł jej przezwisko „serwety” czy „chustki”⁷⁹. W 1792 r. pojawiły się Suplementy (dodatkowe dwie strony) do numerów, a wraz z nimi – dział ogłoszeń „Doniesienia z Warszawy” (informacje o nowych wydawnictwach, licytacjach nieruchomości, kradzieżach, oferty pracy, anonse otwieranych placówek oświatowych itp.).

Poczesne miejsce w układzie „Gazety” zajmowały z reguły bieżące sprawozdania z izby poselskiej (strona pierwsza i z reguły część drugiej, czasem aż po третią) – cytowano nieraz *in extenso* mowy parlamentarne, depesze krajowe i zagraniczne odczytane w Sejmie. W tym miejscu znalazły się także ważniejsze ustawy uchwalone przez Sejm – poza konstytucją ustawa o miastach wolnych królewskich⁸⁰, ustawa o sędziach ziemiańskich⁸¹, ustawa o sędziach trybunalskim koronnym⁸² i litewskim⁸³). Zdarzały się królewskie listy, np. okólniki skierowane na sejmiki⁸⁴, do wolnych miast⁸⁵ czy sądów⁸⁶, a także listy awansowe w armii.

Na kolejnych stronach znajdował się przegląd sytuacji politycznej wybranych krajów europejskich, przy czym odnotować należy, że nowiny z Europy Zachod-

⁷⁷ Ibidem, s. 1.

⁷⁸ J. Łojek, *Prasa dawnej Rzeczypospolitej...*, s. 21.

⁷⁹ J. Dihm, *op.cit.*, s. 105.

⁸⁰ „Gazeta Narodowa Y Obca” Nro XXXII z 20.04.1791 r., s. 125–126; Nro XXXIII, z 23.04.1791 r., s. 129–130; Nro XXXIV, s. 133–134.

⁸¹ W Suplemencie Nro II do wydania „Gazety” z 07.01.1792 r., s. 11–12, Suplemencie Nro III do wydania z 11.01.1792 r., s. 17, Suplemencie Nro IV do wydania z 14.01.1792 r., s. 23, Suplemencie Nro V, do wydania z 18.01.1792 r., s. 29; *Deklaracja o sędziach ziemiańskich w Wielkim Księstwie Litewskim* została opublikowana w Suplemencie VI do wydania z 21.01.1792 r., s. 35 i Suplemencie Nro VIII, do wydania z 28.01.1792 r., s. 47–48.

⁸² Supplement Nro XII, do wydania „Gazety” z 11.02.1792 r., s. 71–72, Supplement XIII, do wydania z 15.02.1792 r., s. 77–78; Supplement XIV do wydania z 18.02.1792 r., s. 83–84, Supplement Nro XV, do wydania z 22.02.1792 r., s. 89.

⁸³ Supplement Nro XV, do wydania z 22.02.1792 r., s. 89–90.

⁸⁴ Np. *List okólny J.K. Mci w straży, poprzedzający sejmiki deputackie i gospodarskie*, „Gazeta Narodowa Y Obca”, Nro V, z 18.01.1792 r., s. 27–28.

⁸⁵ Np. *List okólny J.K. Mci w Straży, poprzedzający obrady lekcyjne miast wolnych rzplety oboyna narodów*, „Gazeta Narodowa Y Obca”, Nro XXV, z 228.03.1792, s. 146.

⁸⁶ *List okólny J.K. Mci w Straży, do trybunałów i sądów ziemiańskich, przy otwarciu xiąg tychże z nowego prawa*, „Gazeta Narodowa Y Obca”, Nro XXVIII, z 07.04.1792 r., s. 163–164.

niej trafiały na łamy „Gazety” zadziwiająco szybko. Publikowano informacje w szczególności z Francji, regularnie z Wielkiej Brytanii, Niderlandów, Austrii, stosunkowo rzadziej z pozostałych krajów niemieckich (włączając w to Prusy), z Danii, Stanów Zjednoczonych Ameryki, Włoch, Turcji, sporadycznie nawet tak egzotycznych terytoriów, jak Jamajka. Dostęp do tych informacji wynikał z rozległych politycznych kontaktów redaktorów, m.in. z posłem szwedzkim Larsem von Engeströmem czy reprezentującymi Berlin Augustem Goltzem i Girolamo Lucchesinim⁸⁷; wieści spływały także bezpośrednio z kancelarii królewskiej⁸⁸.

W numerze III z 8 stycznia 1791 r. pojawia się *Wypis z listu Polaka, znajdującego się w Paryżu, do Przyjaciela w Warszawie* – pierwszy z anonimowych listów do redakcji, które do dziś budzą dyskusję, czy należy je uważać za oryginalne wytwory przynajmniej w pewnej części, czy też od początku były wyłącznie mistyfikacją redaktorów czasopisma. Jan Dihm w swojej pracy o Niemcewiczu przypisał im rolę podobną do tej, którą po dzień dzisiejszy odgrywają popularne „artykuły wstępne”⁸⁹. 26 stycznia 1791 r. wydrukowano list „przesłany do kantoru Gazyety”, podpisany nazwiskiem Feliksa Oraczewskiego⁹⁰. 9 marca 1791 r.⁹¹ na łamach pojawia się już nawet nie list, a przypisywany Niemcewiczowi „sen pewnego obywatela”, w którym znajdziemy notabene kpinę z „bezimiennych pism, wychodzących przeciw gazecie narodowej”, które łatwo zidentyfikować z „Gazetą Warszawską”. W „Gazecie” przedrukowano też popularny tekst Ignacego Potockiego *Do obywatelów po odbytych Sejmikach na dzień 14. Lutego R. 1792 zwołanych*⁹². Inny przykład materiałów tego typu to *Kopia listu Senatora Litewskiego do przyjaciela, w Warszawie mieszkającego*; tekst sygnowany kryptonimem A.R.K.W. (tj. Adam Rzewuski, kasztelan witebski). Autor reprezentował postawę początkowo sceptyczną wobec konstytucji, a otwarcie wrogą zasadzie sukcesji tronu, lecz później zdawał się przychylić do konieczności tej dziejowej reformy, co wię-

⁸⁷ Badacze w tym przypadku piszą o kontakcie Niemcewicza raczej z panią Lucchesini, która, pozostając w intymnym stosunku z Niemcewiczem, miała przeglądać korespondencję męża i ujawniać jej fragmenty redaktorowi „Gazety”. Wedle Łojka, poseł pruski, „bystry w polityce, ale zaślepiiony w sprawach domowych”, miał pozostawać w niewiedzy; por. idem, *Dziennikarze i prasa...*, s. 141, także J. Dihm, op.cit., s. 120–121. Dihm wskazywał np., że Lucchesini przesłał do Niemcewicza wieści z dworu wiedeńskiego od na temat finalizacji kongresu w Szystowej już na dwa dni przed formalnym podpisaniem traktatu. J. Dihm, op.cit., s. 119.

⁸⁸ A. Goriaczko, op.cit., s. 41.

⁸⁹ J. Dihm, op.cit., s. 105.

⁹⁰ „Gazeta Narodowa Y Obca”, Nro VIII, 26.01.1791 r., s. 30.

⁹¹ „Gazeta Narodowa Y Obca”, Nro XX, 09.03.1791 r., s. 80, druga szpalta.

⁹² „Gazeta Narodowa Y Obca”, Nro XVII z 29.02.1792 r., s. 98–99. Anna Grześkowiak-Krwawicz ocenia jednak takie przypadki przedruków jako sporadyczne. Por. A. Grześkowiak-Krwawicz, *O formę rządu czy rząd dusz? Publicystyka polityczna Sejmu Czteroletniego*, Warszawa 2000, s. 28, 325.

cej, obiecywał próbę zmiany stosunków chłopskich w swoich włościach⁹³. *List* odzwierciedlał pewien szerszy trend, w którym mieszcza się publikacje posłów, którzy 3 maja dali się poznać jako oponenty nowej regulacji, uczestniczyli może też nawet we wpisaniu protestacji do ksiąg grodzkich, jednak ostatecznie zmienili front obserwując poparcie opinii publicznej dla przeprowadzonej „rewolucji”. Wśród innych podpisanych z nazwiska autorów listów i innych tekstów pojawił się również Antoni Trębicki; o jego liście będzie mowa poniżej.

Numer, który poświęcono przebiegowi sesji 3 maja, jest o jedną kartę dłuższy, i tylko ostatnią szpalte poświęcono sprawom zagranicznym⁹⁴. Zauważalna jest na łamach „Gazety” temperatura sporów politycznych – relacjonując burzliwą debatę sejmową na temat losów Szczęsnego Potockiego i Seweryna Rzewuskiego z końca stycznia 1792 r., drukarz musiał użyć petitu i wykorzystać nie tylko całość głównego numeru, ale i suplement, by zamieścić więcej tekstu odzwierciedlającego przebieg sesji i wygłoszone mowy⁹⁵. Czyni to dziś ten numer pisma trudno czytelnym. Także petitem wydrukowano np. relację z burzliwych wydarzeń we Francji bezpośrednio po próbie ucieczki królewskiej⁹⁶.

W jaki sposób historyk prawa wykorzystać może „Gazetę Narodową”? Nie jest to typowe źródło, jakim operuje, nie jest to wszak – poza sprawozdaniami parlamentarnymi, aktami prawa krajowego czy umowami międzynarodowymi – „twardy” materiał jurydyczny. Co do samych sprawozdań, to Archiwum Główne Akt Dawnych oferuje obecnie wygodny dostęp cyfrowy do zbiorów Archiwum Sejmu Czteroletniego, zawierających diariusze⁹⁷. Wystarczy sobie jednak przypomnieć, w jakiej mierze diariusz ów pozostaje rękopiśmienny, by wygodniej nieraz sięgnąć po „Gazetę”, choćby w celu ustalenia, na których sesjach rozgrywała się interesująca badacza kwestia.

Na podstawie lektury „Gazety” prześledzić można, jak wielotorowo środowisko patriotyczne przygotowuje grunt pod „łagodną rewolucję” ustrojową – pod pozorem neutralności wyraźnie jednak faworyzuje posłów liberalnych. Poseł kaliski Jan Suchorzewski, (przyszły targowiczanie, który podczas burzliwej sesji w dniu 3 maja 1791 sięgał po rejtanowskie gesty i groźby uśmiercenia własnego syna, by ten nie żył w niewoli, jaka nastanie po uchwaleniu konstytucji), skarżył się, że jego mowy były w „Gazecie” prezentowane w sposób znacznie skrócony lub je pomijano. W swej *Odezwie do Narodu...* rozwodził się krytycznie

⁹³ „Gazeta Narodowa Y Obca”, Nro LXI, 30.07.1791 r., s. 244.

⁹⁴ „Gazeta Narodowa i Obca”, Nro XXXVII, 07.05.1791 r., s. 145–150.

⁹⁵ Sesja 27 stycznia, „Gazeta Narodowa Y Obca”, Nro IX, z 01.02.1792 r., s. 49–52 i Suplement Nro IX do wydania z 01.02.1792 r., s. 53–54; do tego wydania „Gazety” dodawano też osobno wydrukowany *Głos JKmci z sesji 27 stycznia 1792 r.*

⁹⁶ „Gazeta Narodowa Y Obca”, Nro LVI, 16.07.1791 r., s. 230.

⁹⁷ Zespół akt Nr 13, <http://www.agad.gov.pl/inwentarze/ASCz.xml> [dostęp: 01.03.2018].

nad przemyślanym frontem propagandy literackiej na rzecz reform ustroju – od komedii, bo „wydrwiwać Naród, y Oyców naszych, komediantom rozkazano”⁹⁸, po czasopisma – „trzeba było Naród, Y Świat cały, fałszywymi wiadomościami zwodzić”⁹⁹, co zarzucał w szczególności „Korrespondentowi Warszawskiemu”. Z kolei redaktorzy „Gazety Narodowej” wedle Suchorzewskiego „w opisach Sessyi, czego im nietrzeba było, opuszczali, co zaś im było potrzebne, a zapomniane na Sessyi, przypisali – Rezonowania Posłów zgodne z ich zdaniem, co do słowa umieszczali – Głosy zaś Posłów, Systemie swoiey przeciwne iedne zwinęli, drugie minęli, trzecie nadtrącili, y to czasem bez najmniejszego Związku y Sensu” [sic]¹⁰⁰. W pewnym ograniczonym stopniu należy przyznać rację tym żalom. „Gazeta” manipulowała też wiadomościami z Francji, a nawet informacjami ekonomicznymi (wypis z listu Feliksa Oraczewskiego z Frankfurtu nad Menem, donoszący m.in., że autor słyszy w Niemczech dobre komentarze, zachwyt nad przemianami ustrojowymi w Polsce, „postępowaniem roztropnym Króla z Narodem”, zaś rękodzielnicy niemieccy chcą zaraz po „zabezpieczeniu losów mieszkańców” – w domyśle finalizacji reformy ustrojowej i społecznej, przenosić się wraz z rodzinami do Polski¹⁰¹).

Wczesne numery „Gazety” zawierają sprawozdania z sesji poświęconych pracom nad ustawą o sejmikach i dyskusję nad kontrowersyjną kwestią ograniczenia prawa głosu szlachty nieposesjonatów czy wojskowych¹⁰². Czytelnik towarzyszy procesowi uchwalenia ustawy miejskiej, a w kolejnym miesiącu reakcjom parlamentu na fakt uchwalenia Ustawy Rządowej; w szczególności warto zwrócić uwagę na sesję z 10 maja 1791, gdy rozpoczynają się prace nad ustawą o Sejmach¹⁰³. We wrześniu 1791 r. staje na sesji sejmowej teoretyczna kwestia uściślenia odpowiedzialności monarchy za naruszenie wolności konstytucyjnych¹⁰⁴; jej swoistą kontynuacją są grudniowa dysputa nad granicami wolności słowa i zgromadzeń, gdy podejmuje się w ich trakcie treści antykonstytucyjne (sesja 6 grudnia 1791)¹⁰⁵ oraz wspomniana burzliwa sesja z 27 stycznia 1792 r., podczas której rozprawiano nad

⁹⁸ Suchorzewski ostro skrytykował *Powrót posła* po premierze sztuki 15.01.1791 r., przez co stał się obiektem żartów i kpin.

⁹⁹ [J. Suchorzewski], *Jana Suchorzewskiego Posła Kaliskiego odezwa do Narodu, wraz z protestacją dla Śladu Gwałtu y przemocy, do którey w całym prawie Seymie zbliżano a w Dniu trzecim Maia 1791 dokonano*, 1791, s. 16.

¹⁰⁰ Ibidem, s. 17.

¹⁰¹ „Gazeta Narodowa Y Obca”, Nro XXIV z 23.03.1791 r., s. 95.

¹⁰² „Gazeta Narodowa Y Obca”, Nro IX z 29.01.1791 r., s. 33–34; Nro X z 02.02.1791 r., s. 37–38; Nro XI z 05.02.1791 r., s. 41–42, Nro XIII z 12.02.1791 r., s. 49–50; Nro XIV z 16.02.1791 r., s. 53–54.

¹⁰³ „Gazeta Narodowa Y Obca”, Nro XXXIX z 14.05.1791 r., s. 155–158.

¹⁰⁴ Sprawozdanie z sesji 20 września w Nro LXVII z 24.09.1791 r., s. 307–308.

¹⁰⁵ Nro XCIX z 10.12.1791 r., s. 395–398.

dalszym losem Szczęsnego Potockiego i Seweryna Rzewuskiego, ostatecznie zaś w tajnym głosowaniu przeszła propozycja Niemcewicza, by obu konspiratorów pozbawić urzędów¹⁰⁶. Nader aktualnie brzmią w uszach czytelników rozważania na temat sędziów, odnotowane w ramach sprawozdania z sesji ze stycznia 1792 r., gdy na forum staje projekt o sędziach ziemiańskim¹⁰⁷. Spór toczy się o to, czy wobec wymogów reformy nakazującej elekcję nowych sędziów – okazję ku temu stwarzały najbliższe sejmiki 14 lutego 1792 r. – można dawnych sędziów, mianowanych dożywotnio, utrzymać lub ponownie wybrać; odczytano nawet z tej okazji uroczyste stosowny artykuł Ustawy Rządowej poświęcony sądownictwu. W dyskusji pojawiają się wątki dotyczące tego, co jest źródłem autorytetu i zarazem źródłem zobowiązania wobec sędziego – przywilej króla czy wola obywateli, czy można skrócić dożywotnią nominację, co oznacza powołanie na czteroletnią kadencję etc.¹⁰⁸ To wybrane przykłady, do których można się odwołać badając, w jaki sposób „Gazeta” wspierała zakotwiczenie Ustawy Rządowej w systemie polityczno-ustrojowym, w jaki sposób sama Ustawa Rządowa zaczyna podlegać stosowaniu jako nadrzędny akt w systemie źródeł prawa¹⁰⁹, a i stosowaniu bezpośredniemu.

Czytelnik „Gazety” może badać też stosunek redaktorów do rewolucji francuskiej (jak wskazano, miało to być kierunek szczególnych zainteresowań od początku działalności wydawniczej). Na łamach bardzo regularnie publikowane były ogólnie sformułowane wiadomości polityczne, bardziej już szczegółowe sprawozdania ze Zgromadzenia Narodowego, tłumaczono pisemka publicystyczne krążące we Francji. Już w numerze z 27 sierpnia 1791 r. ukazał przedruk Deklaracji Praw Człowieka i Obywatela i pierwsze tytuły konstytucji, jeszcze w wersji ułożonej przez deputację konstytucyjną i podanej Zgromadzeniu¹¹⁰, w kolejnych numerach opublikowano całość konstytucji¹¹¹. W okresie limity sejmu, z braku polskich wiadomości politycznych, francuskie doniesienia pojawiają się już na pierwszej stronie. Następnie, w drugiej połowie września 1791, ustępują miejsca

¹⁰⁶ Zob. przyp. 95.

¹⁰⁷ „Gazeta Narodowa Y Obca”, Nro II, 07.01.1792 r., s. 7.

¹⁰⁸ Ibidem, s. 8.

¹⁰⁹ To kwestia wymagająca poszerzonych badań; niebawem ukaże się w vol. II ReConFort opracowanie A. Tarnowskiej poświęcone zasadzie nadrzędności, por. eadem, *“To which constitution the further laws of the present Sejm have to adhere to in all...” Constitutional precedence of the 3 May System*, w druku.

¹¹⁰ *Konstytucja francuska. Projekt przez deputacje konstytucyjną i rewizyjną Zgromadzeniu Narodowemu podany. Deklaracja praw człowieka i obywatela*, „Gazeta Narodowa i Obca”, Nro LXIX z 27.08.1791 r., s. 277–278.

¹¹¹ „Gazeta Narodowa Y Obca”, Nro LXX z 31.08.1791 r., s. 281–282; Nro LXXI z 03.09.1791 r., s. 285–286; Nro LXXII z 07.09.1791 r., s. 289–290; Nro LXXIII z 10.09.1791 r., s. 293–294; Nro LXXIV z 14.09.1791 r., s. 297–298; Nro LXXV z 17.09.1791 r., s. 302; Nro LXXVI z 21.09.1791 r., s. 306; Nro LXXVII z 24.09.1791 r., s. 310; Nro LXXVIII z 28.09.1791 r., s. 314; Nro LXXX z 05.10.1791 r., s. 321–322.

poniesieniem krajowym; opublikowano jednak np. list Ludwika XVI, odczytany przez prezydenta Zgromadzenia Narodowego do deputowanych¹¹². Opisana została także na łamach „Gazety” uroczysta proklamacja konstytucji w Paryżu¹¹³. Elektor saski, który czytywał „Gazetę”, uważał ją za „wściekle demokratyczną” („*démocrate enragée*”) właśnie w szczególności z powodu sposobu, w jaki pisano o Francji. Miało to także niepokoić Stanisława Augusta i umiarkowanych polityków, obawiających się, by nie przypisano polskim działaniom zbyt radykalnych, rewolucyjnych intencji¹¹⁴.

Jednocześnie wobec przeciwników Ustawy Rządowej „Gazeta” prowadziła początkowo dość wyrozumiały, propagowany także przez monarchę kurs, w imię wyższego celu, jakim miała być zgoda narodowa. Częściowo przyniosło to sukces (wobec opinii publicznej część oponentów z 3 maja ostatecznie zaakceptowała konstytucję, czasem szczegółowo wyjaśniając motywy tego politycznego pivotu w autorskich broszurach), w innych przypadkach nie – Niemcewicz miał osobiście przekonywać np. posła Suchorzewskiego, lecz ten już 8 maja opuścił Warszawę, by dołączyć do swego patrona Szczęsnego Potockiego. To umiarkowanie rozczarowało niektórych czytelników „Gazety”, wzywających do bardziej zdecydowanej reakcji wobec antykonstytucyjnej konspiracji¹¹⁵. Później postawa Niemcewicza, w szczególności w roli posła biorącego udział choćby w cytowanej dyskusji parlamentarnej 27 stycznia 1792, w trakcie której wygłosił znakomite przemówienie przeciwko Rzewuskiemu i Potockiemu, będzie znacznie bardziej wyrazista. To zadecydowało też ostatecznie o przyszłych losach periodyku.

Okres po sejmikach 1792 r., którym przypisać można rolę swoistego referendum w sprawie Ustawy Rządowej¹¹⁶, przynosi wiele doniesień na łamach „Gazety”: w jaki sposób poszczególne powiaty zaakceptowały fakt uchwalenia konstytucji, jakie uroczystości lokalne zorganizowano, cytowano także listy dziękczynne pisane przez obywateli do monarchy¹¹⁷. Temperatura sporów politycznych w tym

¹¹² *List króla do Z.N. konstytucyjnego*, „Gazeta Narodowa Y Obca”, Nro LXXIX z 01.10.1791 r., s. 318.

¹¹³ „Gazeta Narodowa Y Obca”, Nro LXXXI z 08.10.1791 r., s. 326.

¹¹⁴ List Józefa Mostowskiego do Tadeusza Mostowskiego z grudnia 1791 r.; cyt. za J. Dihm, *op.cit.*, s. 123. Por. też *ibidem*, s. 122–123.

¹¹⁵ Przykładowo Antoni Trębicki, doceniając wprawdzie pracowitość i oświeceniową działalność redakcji „Gazety”, opisywał, jak Francuzi „postępują z zarazą wkradającą się do nich”, z otwartą sugestią pójścia w Polsce za tym przykładem. Por. list Trębickiego w „Gazecie Narodowej i Obcej” Nro LXV z 13.08.1791 r., s. 258–261 [w oryg. błąd w paginacji, po s. 258 następuje 261]; także J. Dihm, *op.cit.*, s. 132–133 (autor błędnie wskazuje datę publikacji listu).

¹¹⁶ Por. W. Szczygielski, *Referendum trzeciomałowe. Sejmiki lutowe 1792 roku*, Łódź 1994, *passim*.

¹¹⁷ Na przykład: *Kopia Listu Obywatelów ziemi Wizkiej na sejmik zgromadzonym do Nayaśniejszego Pana pisanego dnia 14. Lutego 1792. Roku z Wizny*, „Gazeta Narodowa Y Obca”, Nro XVIII z 03.03.1792 r., s. 103–104. Dalsze informacje w tym numerze i kolejnych.

okresie (luty–kwiecień 1792), odzwierciedlana na łamach „Gazety”, zdaje się spadać; posłowie zajmują się wcieleniem w życie przepisów Ustawy Rządowej poświęconych sądownictwu, podatkami, rozgraniczeniami, królewsczyznami. Tymczasem jednak wiele się dzieje w tle, czego dowodem opublikowanie aktu sejmowego *Gotowość do obrony Polpolitey* [sic]. W dyskusji wokół tego aktu i dalszych przepisów w zakresie sił zbrojnych wciąż zauważalna jest obawa o wzmocnienie uprawnień monarszych, choć posłowie są świadomi realnego zagrożenia ze strony Rosji¹¹⁸.

24 lipca 1792 r. w drodze specjalnego uniwersału Stanisław Szczęśny Potocki nakazał zamknięcie „Gazety”¹¹⁹. W „Gazecie” w ciągu ostatnich miesięcy pojawiło się wiele materiałów przeciwko trzem zdrajcom targowickim, jednak bezpośrednią przyczyną było wydanie przez Niemcewicza satyrycznej *Formy prawdziwego wolnego rządu przez konfederację targowicką ułożonej...*, której treść obrażała Potockiego osobiście. W numerach z przełomu lipca i sierpnia 1792, już po wyjeździe Niemcewicza, Weyssenhoffa i Mostowskiego, gdy na posterunku redakcyjnym został tylko odpowiadający dotychczas raczej za sprawy techniczne Stanisław Szymański, wydrukowano akty konfederacji targowickiej¹²⁰. W numerze z 28 lipca znalazło się dodatkowo wyjaśnienie, stanowiące odpowiedź na wyrażoną zapewne powszechnie krytykę tej publikacji – „obojętny na wszystko, daleki jestem od systemów, daleki od partii, patrzę wolnie [sic] co się dzieje, ani łamię sobie głowy co się dzieć ma. Nie będąc tak szczęśliwym, żebym mógł się obejść bez wszystkich; ulegać muszę komuś, i do woli jego stosować się. Nie jest moim rzemiosłem, ani pisać, ani drukować, ani ogłaszać, ani przedawać, ani rozrzucać paszkwile. W kraju wolnym, gdzie zaprowadzona i utwierdzona prawem jest wolność głosu, pisma i druku, nie rozumiem, żeby można wprzód nazywać co paszkwilem, póki zwierzchność rządowa być paszkwilem nie osądzi. Rządca drukarni, drukuję i drukować mam obowiązek wszelkie pisma, których druku nie zabrania mi prawo wyraźnie”¹²¹. Ostatni numer ukazał się 4 sierpnia 1792, opublikowano w nim m.in. akt konfederacji ziemi warszawskiej i kolejną część aktu konfederacji generalnej koronnej¹²². Wśród doniesień z Francji znalazła się informacja, że posłowie Zgromadzenia nosić będą w miejscu obrad trójkolorową

¹¹⁸ „Gazeta Narodowa Y Obca”, Nro XXXI z 18.04.1792 r., s. 182. Por. też w tej kwestii *Przysłany do kantoru list, i respons na niego*, „Gazeta Narodowa Y Obca” Nro XXXIII z 25.04.1792 r., s. 194–195 oraz dyskusję na łamach „Gazety Narodowej i Obcej” Nro XL z 19.05.1792 r., s. 235–236.

¹¹⁹ W. Smoleński, *Przewrót umysłowy w Polsce wieku XVIII. Studia historyczne*, oprac. i wstęp A. Wierzbicki, Warszawa 1979, s. 409.

¹²⁰ „Gazeta Narodowa Y Obca”, Nro LIX we środę 25.07.1792 r., s. 349; cd.: Nro LX w sobotę 28.07.1792 r., s. 355; Nro LXI ze środy 01.08.1792 r., s. 361–362.

¹²¹ Nro LX z 28.07.1792 r., s. 358.

¹²² Nro LXII, z 04.08.1792 r., s. 367–368.

„wstęę w kształcie krzyża. Na dole mają być wyrażone tablice prawa. Na prawej stronie napis: prawa człowieka, na drugiej: konstytucja”¹²³.

7 września 1792 r. to czarny dzień w historii staropolskiej prasy. Władze konfederacji targowickiej po raz pierwszy w historii Polski wprowadziły cenzurę prewencyjną; początkowo objęła ona tylko materiały dotyczące Polski i Litwy, niebawem jednak (od lutego 1793 r.) nakazano przedkładać do kontroli odbitki korektorskie całego numeru. „Gazeta” i „Pamiętnik” już wówczas nie wychodziły; krótki był też czas satysfakcji księdza Łuskiny, który umarł w sierpniu 1793 r. Monopol gazetowy uzyskał współpracujący ściśle z władzami rosyjskimi Tadeusz Włodek¹²⁴. Przejściowe ożywienie przyniosły czasy insurekcyjne.

Redaktorzy obu szerzej omawianych periodyków rzetelnie zrealizowali zadania, jakie przed sobą postawili, zapowiadając swe wydawnictwa. Wprowadzili czytelników w świat polskiej reformy konstytucyjnej i towarzyszących jej ustaw organicznych, nie tracąc z oczu międzynarodowych uwarunkowań. Ich zasługą pozostaje umiejętnie prowadzona edukacja obywatelska, której kierunki i metody mogą inspirować do dziś, a badaczom oferują wartościowy materiał źródłowy. W tym gronie mogą znaleźć się historycy prawa, zainteresowani „świadectwem”, jakie prawodawstwu ustrojowemu i jego drogom do społeczeństwa daje ówczesne piśmiennictwo polityczne.

PERIODICALS OF THE LATE STANISŁAW II AUGUSTUS ERA AS SOURCES FOR CONSTITUTIONAL LAW HISTORIANS. ABOUT “THE NATIONAL AND FOREIGN NEWSPAPER” (POLISH GAZETA NARODOWA I OBCA) AND “THE HISTORICAL, POLITICAL AND ECONOMICAL JOURNAL” (POLISH PAMIĘTNIK HISTORYCZNO-POLITYCZNO-EKONOMICZNY)

Abstract

The following contribution is devoted to the informative and political journalism of the Stanisław II Augustus era. It may constitute a secondary source for the research of law historians, particularly in the studies of the history of the system of government. Among other things, the article refers to “The Index of Bills” (Polish *Seriaz Projektów do Prawa*) which may be regarded as the first Polish legal periodical. Special attention is devoted to two landmark journals of the Great Sejm period, namely “The National and Foreign Newspaper” (Polish *Gazeta Narodowa i Obca*) and “The Historical, Political and Economical Journal” (Polish *Pamiętnik Historyczno-Polityczno-Ekonomiczny*), as well as to their editors. “The National and Foreign Newspaper” became the most popular contemporary

¹²³ Ibidem, s. 370 (strona w oryg. błędnie numerowana jako 670). W Polsce popularne wśród reformatorów były tabakierki z wrytymi francuskimi prawami człowieka, taką miał też mieć Niemcewicz. J. Dihm, op.cit., s. 122.

¹²⁴ J. Łojek, *Prasa dawnej Rzeczypospolitej...*, s. 22.

periodical (1791-1792) which promulgated the subject matter of the proceedings and the effects of the legislative work of the Great Sejm. Moreover, it was shaping political sympathies of its readers in a relatively subtle way. On the other hand, particular commitment to politics and social policy was expressed by Piotr Świtkowski who was the editor and the publisher of “The Historical, Political and Economical Journal” (1782-1792). The end of both publications was brought about by the legal acts of the Targowica Confederation.

LES PÉRIODIQUES DE DERNIÈRES ANNÉES DE L'ÉPOQUE DU ROI
STANISŁAW AUGUST ÉTANT UNE SOURCE POUR L'HISTORIEN DU
SYSTÈME POLITIQUE. QUELQUES REMARQUES SUR « GAZETA
NARODOWA I OBCA » [GAZETTE NATIONALE ET ÉTRANGÈRE] ET
«PAMIĘTNIK HISTORYCZNO-POLITYCZNO-EKONOMICZNY» [MÉMOIRES
HISTORIQUES, POLITIQUES ET ÉCONOMIQUES]

Résumé

L'étude est consacrée aux périodiques d'information et magazines de l'époque du roi Stanisław August, et peut être une source secondaire pour la recherche historique et juridique, en particulier dans le domaine de l'histoire du droit constitutionnel. L'auteur évoque, entre autres, le « Seriarz projektów do prawa » [Publications périodiques sur les projets législatifs], qui peut être considéré comme le premier périodique polonais consacré à des questions de droit. Une attention particulière a été accordée à deux magazines révolutionnaires de l'époque de la Grande Diète : « Gazeta Narodowa i Obca » [Gazette nationale et étrangère] et « Pamiętnik Historyczno-Polityczno-Ekonomiczny » [Mémoires historiques, politiques et économiques] et leurs rédacteurs en chef. La « Gazeta Narodowa... » est devenu un périodique le plus populaire de son temps (1791-1792). Elle popularisait les questions discutées lors des débats et les effets du travail législatif de la Grande Diète ainsi que formait de manière relativement subtile les sympathies politiques de ses lecteurs. Par contre, son rédacteur et à la fois éditeur de « Mémoires » (1782-1792) Piotr Świtkowski a démontré son engagement extraordinaire dans la vie politique et sociale. La Confédération de Targowica a mis fin à la vie de ces deux magazines.